

1 CESARSTWO I PAPIESTWO

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Jak wyglądały relacje między papieżem a cesarzem w czasach Karola Wielkiego?
2. Jaką rolę w systemie feudalnym odgrywało wyższe duchowieństwo?

■ PAPIESTWO PO UPADKU CESARSTWA RZYMSKIEGO

Upadek zachodniego cesarstwa rzymskiego skomplikował położenie papieżstwa. Z jednej strony wybitni papieże, tacy jak Leon I i Grzegorz I, ugruntowali doktrynę o prymacie biskupów Rzymu – jako sukcesorów św. Piotra – nad innymi biskupami. Jednak z drugiej strony powstanie odrębnych królestw na gruzach Imperium Rzymskiego utrudniało papieżom kontrolowanie diecezji znajdujących się w różnych państwach. Oficjalnie zasada prymatu papieskiego nie była podważana, ale w praktyce królowie ingerowali w wybory biskupów i patronowali synodom w swoich monarchiach. Ponadto prymat Rzymu nigdy nie został uznany przez patriarchaty wschodnie, z Konstantynopolem na czele.

Trwałe rozbicie polityczne Italii wymusiło na papieżach sprawowanie świeckiej władzy w Rzymie. Wikłało ich to w lokalne konflikty polityczne. Zgodnie z wypracowaną w starożytności zasadą, papieżem – podobnie jak biskupem – można było zostać na drodze elekcji i aklamacji przez duchownych oraz lud. W rzeczywistości ów lud był reprezentowany przez rzymskie rody patrycjuszowskie, które rywalizowały o wpływy w kurii. Prowadziło to do buntów przeciw urzędującym papieżom, elekcji **antypapieży**, a także **schizm**, czyli rozłamów.

Utworzenie w połowie VIII w. Państwa Kościelnego nie zmieniło warunków funkcjonowania papieżstwa, a jedynie usankcjonowało władzę świecką, którą papieże sprawowali już wcześniej. W tym czasie protektorat cesarzy bizantyjskich nad Rzymem został zastąpiony zwierzchnictwem władców karolińskich. Po odnowieniu przez Karola Wielkiego cesarstwa rzymskiego pojawiła się idea władzy uniwersalnej nad chrześcijańskimi krajami i ludami. Miała ona łączyć zadania cesarza i papieża – pierwszy miał przede wszystkim krzewić chrześcijaństwo i bronić go zbrojnie, drugi – sprawować kult. Cesarzowi przysługiwała władza nadrzędna, jednak podległość papieża nie była jednoznacznie określona, co w przyszłości mogło powodować konflikty.

Rozpad imperium Karolingów przyczynił się do zamętu politycznego w Rzymie i sprawił, że w X w. papieżstwo przeżyło głęboki kryzys. O obsadzie tronu papieskiego decydowały wpływowe rody arystokratyczne, które zaciekle ze sobą rywalizowały i wszczynały krwawe konflikty. Zasiadali na nim kandydaci niegodni tego stanowiska, czasem także synowie poprzednich papieży. W tym okresie pontyfikaty trwały krótko i były brutalnie przerywane. Rozpowszechnił się

Koronacja Ottona I na cesarza odbyła się w 962 r. w Rzymie. Na miniaturze diadem cesarski wkłada na głowę władcy Maryja. Państwo Kościelne i papieżstwo, przeżywające wówczas głęboki kryzys, znalazły się pod protekcją Ottona I i jego następców. Odnowione na Zachodzie cesarstwo nawiązywało do tradycji imperium Karola Wielkiego.

■ miniatura, Włochy, X w.

zwyczaj kupowania oraz sprzedawania godności kościelnych, nazywany **symonią** lub świętokupstwem. Panował także **nepotyzm** – obsadzanie najwyższych stanowisk i urzędów członkami rodzin wpływowych duchownych.

Kryzys został częściowo opanowany przez Ottona I, który w 962 r. zajął Rzym i nakazał papieżowi, aby ten koronował go na cesarza. Otton przywrócił tym samym pokój, ale za cenę podporządkowania papieża cesarzowi. Zgodnie z wydanym przez Ottona I przywilejem papież stawał się jego wasalem i musiał składać mu przysięgę posłuszeństwa. Cesarz zapewnił sobie także kontrolę nad wyborem głowy Kościoła. Politykę Ottona I starali się kontynuować jego następcy, jednak skuteczność władzy zwierzchniej nad papieżstwem była ograniczona z powodu rzadkiego przebywania kolejnych cesarzy w Italii.

■ FEUDALIZACJA KOŚCIOŁA

Kryzys w X w. nie ograniczył się do papieżstwa, lecz był widoczny w całym zachodnioeuropejskim Kościele. Sprowadzał się przede wszystkim do zeświecczenia hierarchów i niższego duchowieństwa, do czego doszło w wyniku feudalizacji Kościoła. Był on bowiem ściśle powiązany z ówczesnymi monarchiami patrymonialnymi, przez co podlegał tym samym procesom co one. Wraz z upowszechnieniem się instytucji lenna nadawanie urzędów kościelnych oraz beneficjów zaczęło coraz bardziej przypominać składanie hołdów przez osoby świeckie. Biskupi i opaci przyjmowali z rąk seniorów pastorały lub pierścienie – symbole władzy kościelnej – i podobnie jak inni wasale przysięgali wierność. W praktyce to właśnie świeccy seniorzy decydowali o wyborze kandydata na urząd kościelny, dlatego nadawanie władzy hierarchom określa się mianem inwestytury świeckiej. W czasach feudalnego rozproszenia władzy monarchów seniorami biskupów i opatów stawali się nie tylko królowie, lecz także książęta, hrabiowie, a nawet pomniejsi możnowładcy.

Seniorzy korzystali ze swoich praw i bezceremonialnie ingerowali w funkcjonowanie podlegających im kościołów i klasztorów. Przy nominowaniu biskupów i opatów kierowali się względami politycznymi oraz koligacjami rodzinnymi, a nie wartościami duchowymi kandydatów. Powołani hierarchowie kościelni – tak jak inni wasale – byli zobowiązani do wystawienia oddziału wojska w ramach pospolitego ruszenia, udziału w posiedzeniach sądu lub rady swojego seniora oraz w innych świeckich uroczystościach. Często lekceważyli obowiązki religijne i oddawali się typowo świeckim zajęciom. Zarządzali dobrami ziemskimi, troszczyli się o interesy własnych rodów, spędzali czas na ucztach i polowaniach w otoczeniu swoich wasali. Brali również udział w lokalnych wojnach. Kościoły wiejskie także miały świeckich właścicieli. Posługujący w nich księża, którzy rekrutowali się spośród poddanych, byli słabo wykształceni, najczęściej żonaci, zajęci pracą na roli lub wykonywaniem innych zawodów.

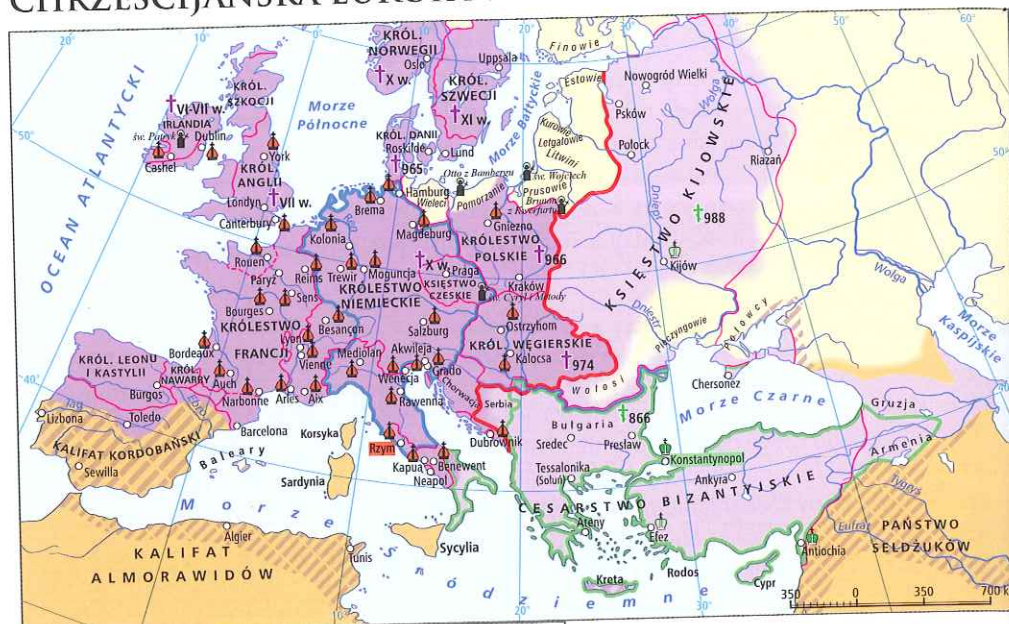
Na pogłębienie się kryzysu w Kościele miały też wpływ rozpad imperium Karolingów oraz najazdy Normanów, Węgrów i Arabów. Doprowadziły one do upadku wielu klasztorów, które stały się łupami najeźdźców i zostały opuszczone przez mnichów. Pozostałe często traciły swoje majątki i stawały się zależne od okolicznych możnowładców. Wprawdzie klasztory w najmniejszym stopniu ulegały zeświecczeniu, jednak doszło w nich do zaniku dyscypliny i rozkładu duchowości zakonnej.

Złożenie hołdu lennego wiązało się często z uroczystym przekazaniem inwestytury i ziemi. Na ilustracji przedstawiono duchownego, który składa przysięgę wierności królowi Aragonii Jakubowi I i staje się jego wasalem.

■ miniatura, Hiszpania, XIV w.

CHRZEŚCIJAŃSKA EUROPA W X-XI WIEKU

- obszar chrześcijaństwa zachodniego
- obszar chrześcijaństwa wschodniego
- obszary zamieszkałe przez rozproszonych chrześcijan lub chrześcijan pod panowaniem muzułmańskim
- obszary zamieszkałe przez muzułmanów
- obszary zamieszkałe w XI w. przez pogan
- granice cesarstwa rzymskiego w 1032 r.
- granice cesarstwa bizantyjskiego w XI w.
- granica podziału na chrześcijaństwo zachodnie i wschodnie w XI w.
- przyjęcie chrztu w obrządku zachodnim (z datą)
- przyjęcie chrztu w obrządku wschodnim (z datą)
- Rzym – siedziba papieża – zwierzchnika Kościoła zachodniego (łacińskiego)
- Konstantynopol – siedziba patriarchy Konstantynopola – zwierzchnika Kościoła prawosławnego (greckiego)
- arcybiskupstwa
- patriarchaty wschodnie
- metropolie wschodnie
- misje chrystianizacyjne

RUCH ODNOWY

W X w. konieczna stała się odnowa Kościoła. Ruch reformatorski został zainicjowany w klasztorach. Przewodzącą rolę odegrało tu opactwo w Cluny (w Burgundii), od którego wywodzi się nazwa programu odnowy: „reforma kluniacka”. To benedyktyńskie opactwo już w akcie fundacyjnym z początków X w. otrzymało wyjątkowo dużą autonomię. Mnisi bez ingerencji świeckich seniorów (bez świeckiej inwestytury) mogli wybierać opatów, a ci swobodnie kierowali zgromadzeniem. Byli także uwolnieni od zwierzchności miejscowego biskupa i podlegali bezpośrednio papieżowi. Te zmiany sprawiły, że pod rządami kilku wybitnych opatów w Cluny odrodziło się życie zakonne. Przede wszystkim zmodyfikowano regułę i pobożność benedyktyńską. Więcej czasu zaczęto przeznaczać na liturgię, modlitwę i rozważania nad świętymi tekstami, ograniczono zaś czas przeznaczony na pracę fizyczną (przykładowo reguła benedyktyńska nakazywała odmawiać w ciągu dnia 40 psalmów, a w Cluny odmawiano ich aż 215). Do ówczesnych ludzi przemawiała przede wszystkim duchowość mająca u podstaw rozbudowaną liturgię, dlatego modlono się we wspaniałych kościołach, a przedmioty liturgiczne wykonywano ze złota i zdobiono drogocennymi kamieniami.

Dzięki energicznym działaniom opatów z Cluny udało się rozpropagować nowy ideał życia zakonnego. Na przełomie X i XI w. stworzyli oni **kongregację**, czyli sieć klasztorów podporządkowanych ośrodkowi w Cluny i naśladujących nową formę duchowości. Na początku XII w. kongregacja liczyła ok. 2000 klasztorów benedyktyńskich, głównie z Francji, ale też z innych krajów Europy Zachodniej. Jedynie w Niemczech kongregacja kluniacka miała ograniczone wpływy, ponieważ powstał tam odrębny nurt monastycznej reformy Kościoła, który zainicjowały klasztory lotaryńskie.

W kongregacji kluniackiej sformułowano program odnowy życia religijnego w całym Kościele. Uznano, że jednym z warunków jej powodzenia jest uwolnienie Kościoła od świeckiej inwestytury. Poza tym chciano zakazać symonii, gdyż stanowiska kościelne wiążące się z własnością ziemską i władzą stały się obiektami targów. Ostatni postulat dotyczył zakazu **nikolaizmu** – księża nie mogliby zawierać małżeństw i mieć dzieci. Wprowadzenie obowiązkowego **celibatu** miało uniezależnić kapłanów od społeczeństwa feudalnego oraz upodobnić ich pod względem stylu życia i rodzaju pobożności do zakonników.

Benedyktyńskie opactwo w Cluny jedynie w części zachowało się do naszych czasów. Zostało ufundowane w 909 r. i szybko zdobyło ogromne wpływy. Pod koniec XI w. kongregacja kluniacka liczyła ok. 10 tys. mnichów w całej Europie.

■ klasztor, Francja, XI w.

? PRACA Z MAPĄ

1. Wymień nazwy krajów, w których wprowadzono chrześcijaństwo w obrządku wschodnim.
2. Wskaż obszary Europy schryścianizowane najpóźniej.

Wielka schizma wschodnia

W miarę upływu czasu pogłębiały się różnice cywilizacyjne między Europą Zachodnią a Bizancjum. Nasiliły się uprzedzenia oraz wzajemna nieufność pomiędzy papieżem a patriarchatem Konstantynopola. W połowie XI w. papieństwo zaangażowało się w reformę Kościoła zainicjowaną przez mnichów z opactwa w Cluny. Duchowni bizantyjscy obawiali się, że papież zechce również im narzucić program reform, a tym samym podporządkuje sobie Kościół wschodni. Do tego doszły narastające przez wieki nieporozumienia dotyczące kwestii liturgicznych, dyscyplinarnych i obyczajowych. Kościół katolicki oskarżano o używanie podczas mszy praśnego chleba (na wschodzie używano zakwaszonego), rezygnację księży z zarostu oraz propagowanie celibatu. W odpowiedzi wysłannik papieski w 1054 r. ekskomunikował patriarchę Konstantynopola. Tamtejsze duchowieństwo i ludzie świeccy poparli swojego zwierzchnika duchowego. Na zwołanym przez niego synodzie zgodnie potępiono działalność papieństwa. Tak doszło do wielkiej schizmy wschodniej, czyli rozłamu w chrześcijaństwie na Kościoły wschodni i zachodni. Przedstawiciele Kościoła bizantyjskiego uważali go za jedyny prawdziwy, dlatego zaczęto określać ten obrządek mianem „prawosławnego”. Zwierzchnicy Kościoła rzymskiego twierdzili, że tylko on jest powszechny, stąd nazwa: „katolicki” (gr. *katholikos* – ‘powszechny’).

Patriarcha do dziś jest najwyższym dostojnikiem w poszczególnych niezależnych cerkwiach prawosławnych, szczególnie rolę zachowali jednak patriarchowie Konstantynopola i Moskwy.

■ fresk, Macedonia, XI w.

? Jakie zjawiska przyczyniły się do rozpadu Kościoła na wschodni i zachodni?

REFORMA GREGORIAŃSKA

W połowie XI w. coraz częściej domagano się reformy Kościoła. Głównymi krzewicielami tej idei byli zakonnicy z Cluny. W XI w. mnichów kluniackich – orędowników reform – często powoływano na najwyższe urzędy kościelne. Konieczność przeprowadzenia zmian dostrzegali również papieże, wybierani wprawdzie przez cesarzy, ale ulegający wpływom ruchu odnowy kluniackiej. Na synodzie rzymskim w 1059 r. Mikołaj II ogłosił nowe zasady elekcji papieskich. Odtąd prawo wyboru papieża przysługiwało wyłącznie kolegium kardynałów. Procedura ta, uformowana ostatecznie w późniejszych stuleciach i nazwana **konklawe**, obowiązuje w Kościele katolickim do dziś.

Początkowo papiescy reformatorzy unikali otwartego konfliktu z cesarzami. Dopiero **Grzegorz VII**, były mnich jednego z klasztorów kongregacji kluniackiej, zdecydował się na radykalną reformę Kościoła. Nazywa się ją **reformą gregoriańską**. Założenia tego programu znamy z notatki *Dictatus papae* z 1075 r., sporządzonej dla kurii rzymskiej i nieprzeznaczonej do publicznej wiadomości. U jego podstaw leżało przekonanie, że to papież (a nie cesarz) ma supremację nad wszystkimi chrześcijanami i chrześcijańskimi monarchami. Dlatego powinna mu przysługiwać najwyższa władza prawodawcza i sędownicza, łącznie z możliwością detronizacji świeckich władców, w tym samego cesarza. Właśnie uniwersalizm władzy papieża stanowił – według Grzegorza VII – jedyny sposób przywrócenia dyscypliny w Kościele.

Na synodzie zwołanym w 1075 r. Grzegorz VII zakazał świeckiej inwestytury pod groźbą klątwy kościelnej (ekskomunikacji) oraz zdecydowanie potępił symonię i nikolaizm. Stanowczo przeciwstawił mu się Henryk IV (wówczas jeszcze król; został on ukoronowany na cesarza dopiero w 1084 r.), który zwyciężył wewnątrzniemiecką opozycję. Konflikt przekształcił się w otwartą wojnę, a do historii przeszedł pod nazwą **sporu o inwestyturę**.

GRZEGORZ VII

ok. 1015–1085 r.

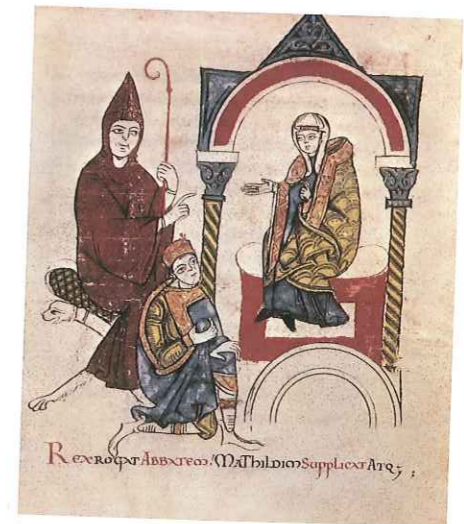
Wybitny papież, który w XI w. zapoczątkował reformy w Kościele katolickim. W rzeczywistości miał na imię Hildebrand. Urodził się w niezamożnej rodzinie. Karierę duchowną rozpoczął w klasztorze kluniackim na Awentynie. W późniejszym okresie był związany z kolejnymi papieżami, m.in. Grzegorzem VI i Leonem IX. W czasach pontyfikatu Aleksandra II wpływy Hildebranda stawały się coraz silniejsze. Starał się nakłonić papieża do uwolnienia Kościoła spod zwierzchności władzy świeckiej. Po śmierci Aleksandra objął papieski tron. Był zdecydowanym zwolennikiem idei wyższości

władzy papieskiej nad świecką. Jego starania o zreformowanie Kościoła przerodziły się w walkę o inwestyturę. Po ogłoszeniu swoich planów w 1075 r. na synodzie rzymskim przez następnych kilka lat toczył spór z cesarzem Henrykiem IV. W 1084 r. musiał uciekać z zajętego przez wojska cesarskie Rzymu. Aby odzyskać miasto, wezwał na pomoc Normanów, którzy wprawdzie je zdobyli, ale dokonali też rzezi jego mieszkańców i rabunków. Wydarzenie to zniechęciło ludność rzymską do Grzegorza VII, dlatego po wycofaniu się oddziałów normanńskich papież podążył za nimi i osiadł w Salerno.

SPÓR O INWESTYTURĘ

Aby zwiększyć szanse na powodzenie planowanych reform, Grzegorz VII zawarł sojusz z Normanami z południowych Włoch oraz Matyldą z Canossy, margrabiną Toskanii. Zapewniły mu one wsparcie polityczne. Następnie na dwóch kolejnych synodach rzymskich, w 1075 r. i 1076 r., wprowadził liczne reformy. Uznał za bezprawną każdą inwestyturę na urząd kościelny dokonaną przez osobę świecką, ponadto pozbawił godności biskupów i księży winnych symonii oraz żyjących w konkubinatach. Zmiany te napotkały opór nie tylko władz świeckich, lecz także części duchowieństwa, tracącego w ich wyniku władzę polityczną. Główny oponent papieża, Henryk IV, w 1076 r. zwołał **synod w Wormacji**, na którym zdobył poparcie większości niemieckich biskupów. Oświadczyli oni, że nie uznają Hildebranda za papieża i odmówili mu posłuszeństwa. W odpowiedzi Grzegorz VII ogłosił **ekskomunikę** Henryka IV, zwalniając jego poddanych z przysięgi wierności. Było to równoznaczne z detronizacją władcy. Zdarzenie to wykorzystala opozycja złożona z niemieckich książąt oraz możnowładców i ponownie wystąpiła przeciwko władcy. Zagrożony utratą tronu Henryk IV w 1077 r. udał się z niewielką świtą do Italii, by zawrzeć ugodę z Grzegorzem VII. Papież schronił się w zamku w **Canossie**, należącym do markizy Matyldy. Niemiecki władca trzy dni czekał w stroju pokutnym pod murami budowli na przyjęcie przez papieża. Dopiero wówczas Grzegorz VII przyjął cesarza i zdjął z niego ekskomunikę. Jednak decyzję o oddaniu Henrykowi władzy pozostawił wielmożom niemieckim. Henryk IV powrócił do Niemiec. Po kilku latach pokonał popieraną przez papieża opozycję, która wybrała własnego kandydata do tronu. Henryk został ponownie ekskomunikowany i z uwagi na nieprzejednaną postawę Grzegorza VII przeprowadził wybór **antypapieża**, Klemensa III. Kolejne zwycięstwa w Niemczech i pokonanie Matyldy z Canossy umożliwiły Henrykowi IV zbrojną wyprawę na Rzym. W **1084 r.** zajął miasto i został koronowany przez antypapieża na cesarza. Wprawdzie Grzegorz VII w tym samym roku odzyskał miasto przy wsparciu Normanów, jednak nie był w stanie pokonać cesarza.

Ani śmierć papieża w 1085 r. na wygnaniu, ani późniejszy zgon Henryka IV nie zakończyły sporu o inwestyturę. Walkę kontynuowali ich następcy. Europejscy władcy podzielili się na dwa obozy: cesarski i papieski. Rozłam nastąpił również w Kościele. W Rzymie przez pewien czas urzędowali równocześnie papież i antypapież. Spór został załagodzony dopiero dzięki zawarciu ugody między cesarzem **Henrykiem V** a papieżem **Kalikstem II** w 1122 r. w **Wormacji**. Na mocy tzw. **konkordatu wormackiego** cesarz zrzekał się świeckiej inwestytury i zezwalał na kanoniczny, czyli uregulowany prawem kościelnym, wybór biskupów i opatów. Jednak miał on być przeprowadzany w obecności władcy lub jego urzędnika. Ponadto cesarz zachowywał prawo nadawania lenn przynależnych kościelnym urządcom. W praktyce oznaczało to konieczność uzgadniania z nim kandydatów oraz liczenia się z jego wetem. Jednocześnie cesarz rezygnował z ceremonialnego wręczania insygniów władzy duchownej (pierścieni lub pastorałów), zachował jednak prawo wręczania insygnium władzy świeckiej (berła).

Król Henryk IV (postać kłęcząca) prosi o wstawiennictwo u papieża margrabinę toskańską Matyldę (kobieta ukazana między kolumnami). Za namową opata Cluny, św. Hugona (mnich po lewej), wpływowa markiza wyjednała u papieża Grzegorza VII zdjęcie klątwy z władcy Niemiec.

■ miniatura, Włochy, 1115 r.

KONKORDAT WORMACKI

Konkordat wormacki z 1122 r. składa się z dwóch dokumentów: cesarskiego i papieskiego. Obaj wielcy adwersarze czynili w nich ustępstwa w zakresie swoich uprawnień na rzecz drugiej strony sporu.

Dokument wystawiony przez cesarza Henryka V

W imię świętej i nierozdzielnej Trójcy. Ja, Henryk, z Bożej łaski cesarz rzymski Augustus, dla miłości Boga i Świętego Rzymskiego Kościoła oraz pana papieża Kaliksta i dla zbawienia duszy mojej, odstępuję [...] świętemu Kościołowi katolickiemu wszelką inwestyturę za pomocą pierścienia i pastorału, zgadzając się we wszystkich kościołach mego królestwa lub cesarstwa na kanoniczny wybór i wolną konsekrację. Posiadłości i lenna [regalia] św. Piotra, zabrane od wybuchu tego sporu aż po dzień dzisiejszy, tak za czasów mego ojca, jak i za moich, zwracam, o ile je mam w posiadaniu, temuż Św. Kościołowi Rzymskiemu, jeśli zaś których nie posiadam, dopomogę wiernie do ich odzyskania. Posiadłości zaś wszystkich innych kościołów i książy oraz innych, tak duchownych, jak świeckich, utracone w tej wojnie, zwrócę za radą książy lub na drodze prawa, o ile je posiadam, te zaś, których nie posiadam, dopomogę wiernie odzyskać. I daję prawdziwy pokój panu papieżowi Kalikstowi i Św. Kościołowi Rzymskiemu, i wszystkim, którzy po stronie jego stoją lub stali. A we wszystkich sprawach, w których Św. Kościół Rzymski zażąda ode mnie pomocy, wiernie go wesprę, w tych zaś sprawach, w których skargę przede mną wytoczy, wymierzę mu należną sprawiedliwość. [...]

Źródło: *Religie Wschodu i Zachodu. Wybór tekstów źródłowych do historii religii*, praca zbiorowa pod red. K. Banka, Warszawa 1991, s. 269–270.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Odpowiedz, jakie obietnice – oprócz zrzeczenia się inwestytury – cesarz zawarł w wystawionym przez siebie dokumencie.
2. Wyjaśnij, na czym miał polegać kanoniczny wybór hierarchy kościelnego w cesarstwie.
3. Wymień uprawnienia dotyczące wyboru hierarchy, które zachowywał cesarz.

Dokument spisany przez papieża Kaliksta II

Ja, Kalikst, biskup, sługa sług Bożych, Tobie, umiłowanemu Synowi Henrykowi, z Bożej łaski cesarzowi rzymskiemu Augustowi, zezwalam, aby wybory biskupów i opatów królestwa niemieckiego, którzy podlegają królestwu, dokonywały się w Twojej obecności, bez symonii i jakiegokolwiek gwałtu, w ten sposób, abys w razie wynikłej między stronami niezgody za radą lub wyrokiem metropolity i biskupów z tejże prowincji rozsądniejszej stronie udzielił swej zgody i pomocy. Wybrany zaś niechaj otrzyma od Ciebie za pomocą berła lenna [regalia] i to, co Ci z tego tytułu wedle prawa winien będzie, niech wypłaci. Kto zaś z innych stron cesarstwa zostanie wyświęcony, w ciągu sześciu miesięcy lenna za pomocą berła od Ciebie ma otrzymać, i to, co Ci z tego tytułu wedle prawa winien będzie, niechaj wypełni; z wyjątkiem tego wszystkiego, co oczywiście należy do Kościoła Rzymskiego. W sprawach zaś, w których wniesiesz do mnie skargę i zażadasz pomocy, wedle obowiązku mego urzędu pomocy tej Ci udzielę. Daję prawdziwy pokój Tobie oraz wszystkim, którzy po stronie Twojej są lub byli w czasie tego sporu.

W 1123 r. **I sobór laterański** rozszerzył postanowienia konkordatu wormackiego na wszystkie państwa chrześcijańskie. Tempo wdrażania reformy gregoriańskiej było różne w poszczególnych krajach i zależało od okoliczności politycznych oraz pozycji Kościoła. Na tym tle wybuchały lokalne konflikty. Najsłynniejszym z nich był wieloletni spór dotyczący rozgraniczenia jurysdykcji królewskiej i kościelnej między królem angielskim Henrykiem II a arcybiskupem Canterbury Tomaszem Becketem.

Arcybiskup Tomasz Becket został zamordowany w 1170 r. w katedrze w Canterbury na polecenie króla Anglii Henryka II. W ten brutalny sposób władca pozbył się przeciwnika w sporze dotyczącym poddania angielskiego duchowieństwa sądownictwu królewskiemu w sprawach karnych.

■ *miniatura, Anglia, XIII w.*

■ ODRODZENIE PRAWA

Przez stulecia Kościół wydawał prawa (kanony), w tym dekryty soborów i synodów, które dotyczyły nie tylko kwestii doktrynalnych, lecz także zasad życia duchowieństwa oraz wiernych. Od połowy XI w. zwolennicy reformy papieskiej zaczęli odszukiwać, krytycznie opracowywać i systematyzować kościelne akty prawne, by uzasadniać swoje roszczenia wobec cesarza oraz innych monarchów. Tak narodziło się **prawo kanoniczne** jako spójny system. Decydujący wpływ na jego kształt miało prawo rzymskie, które wówczas stopniowo odkrywano i studiowano, poczynając od fragmentów kodyfikacji Justyniana. W XII w. największe dokonania w tej dziedzinie miała szkoła prawa z Bolonii, w której wykładali najlepsi profesorowie w Europie. Stała się ona uniwersytetem i do końca średniowiecza zachowała wiodącą pozycję w tej dziedzinie.

Prawo kanoniczne, opracowywane i systematyzowane przez wybitnych prawników, przede wszystkim przez nauczającego w Bolonii **Gracjana**, a także przez wielkich papieży-prawodawców w XII i XIII w. przeobraziło Kościół i duchowieństwo w zhierarchizowaną korporację. Zasady jej funkcjonowania, przynależność do niej, wewnętrzne awanse i dyscyplinujące kary zostały jednoznacznie ujęte w kanonach. Z jednej strony wdrożenie prawa kanonicznego dało Kościołowi potrzebną autonomię, z drugiej zaś – spowodowało jego klerykalizację i biurokratyzację. Odtąd papieżstwo potrzebowało sprawnego aparatu biurokratycznego i fiskalnego. Negatywne skutki tych tendencji pojawiły się pod koniec średniowiecza i spowodowały powstanie radykalnych koncepcji reform Kościoła, co ostatecznie dokonało się w epoce reformacji.

Dalekosiężnym skutkiem wdrożenia reformy gregoriańskiej i budowy instytucji Kościoła na fundamentach prawa kanonicznego było stworzenie pierwszego wyłomu w ustroju patrymonialnym. Prawo kanoniczne ustanowiło granicę dla prawa monarszego – przestało ono być wszechogarniające. Tym samym Kościół wyznaczył kierunek zmian, w którym podążyły inne wielkie siły społeczne: szlachta i mieszczaństwo. Doprowadziło to do powstania monarchii oraz społeczeństw stanowych.

ĆWICZENIA

1. Przedstaw sytuację Kościoła we wczesnym średniowieczu.
2. Opowiedz, jak doszło do feudalizacji Kościoła.
3. Wyjaśnij, na czym polegała reforma kluniacka.
4. Omów przyczyny sporu cesarstwa z papieżem.

DLA ZAINTERESOWANYCH

M.D. Knowles, D. Obolensky, *Historia Kościoła 600–1500*, Warszawa 1988.

E.W. Wies, *Cesarz Henryk IV. Canossa i walka o panowanie nad światem*, Warszawa 2000.